

Yayın Kriğiği:

Türk Tarihiçiliğinde Tezler/Teoriler

Editör: Ahmet Şimşek

Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2020, 304 Sayfa

Cahide KAYIŞ

Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, E-posta: cahide89@windowslive.com

orcid.org/0000-0002-3016-8707

Article Info

Article Type	Book Review
Received	10.10.2020
Accepted	21.10.2020
DOI	
Corresponding Author	Cahide KAYIŞ
Cite	Kayış, C. (2020). [Yayın kriğiği: Türk tarihiçiliğinde tezler/teoriler, A. Şimşek (Edt.)]. <i>Turkish History Education Journal</i> , 9(2), ss. 628-637.

Öz: Tarih tezlerinin/teorilerinin temelinde tarihin disiplin dışı amaçları bağlamında yüklenen misyonlar yer almaktadır. Bu bağlamda yer verilmiş olan tezlerde gelen hatlarıyla Batı merkezci tarihyazımı üzerinden 'biz' tanımlanmaya/açıklanmaya veya varlığı meşrulaştırmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda biz'in tarihyazımında üzerinde yaşanan coğrafyaya dair bir aidiyet oluşturmak ve mevcut hissiyatı muhafaza ederek geliştirme amacı güdülmüştür. Bu bağlamda bakıldığında Türk Tarih Tezi'nin ilk olması sebebiyle diğer tezler için bir mihenk taşı görevi görmüş olması kaçınılmazdır. Disiplinler arası bir muhtevaya sahip olan tez diğer tezler için de bir başlangıç sayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihçiliği, Tarihte Tezler, Tarihte Teoriler, Tarih Şuuru

Abstract: Based on historical theses/theories, some missions are loaded in the context of non-disciplinary purposes of history. In the theses, given in this context, it has been tried to define/explain 'we' or to legitimize the existence through the Western-centric historiography. At the same time, the aim was to create a sense of belonging to the geography we lived on in the historiography and to develop it by preserving the existing feeling. In this context, the Turkish History Thesis has served as a touchstone for other theses in this region. Having interdisciplinary content, the thesis is regarded as a beginning for other theses.

Keywords: Turkish Historiography, Theses in History, Theories in History, Historical Consciousness

Giriş

Aydınlanma Dönemi'nin akli kutsayan ve akli her şeyin üzerinde tutan bilim anlayışı 19. yüzyıl Avrupa'sında daha kuramsal hale gelen pozitivizmin kapısını aralamış ve pozitivizm sadece Avrupa'da değil dünyanın genelinde hemen her alanda etkili bir bilimsel görüş haline gelmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sadece Avrupa'da değil tüm dünyada evrensel yasaları keşfetmeye çalışan pozitivistler, gözlemlenemeyen her şeyi bilim dışı ve metafizik olarak adlandırmış doğa bilimlerinde kullandıkları yöntemlerle toplumları da biçimlendirip dönüştürebileceğine inanarak sosyal bilimlerini de pozitivist bakış açısıyla ele almıştır. Modern bilimin gerekliliklerini taşıyan pozitivizm diğer bilimler gibi sosyal bilimlerini özelde de tarihi, pozitivist temelde inşa etmeye başlamıştır. Her ne kadar 19. yüzyıl Alman tarihçilerinden Ranke doğa bilimlerinin yönteminin tarihe uyarlanması konusuna karşı çıkmış olsa da diğer yandan tarihçilerin her türlü değer, amaç, görüşlerden sıyrılarak tarihin gerçekliğini olduğu gibi ortaya koymasını savunduğundan pozitivistlerle aynı görüşü paylaşmaktaydı (Yazıcı, 2015). "Bilimi ve pozitif akli esas alan Batı düşüncesi, doğa bilimlerinde kaydedilen düzen kurucu ilkeleri, insanın toplumsal hayatını anlamak noktasında da uygulamaya koymuş, kendi toplumuna dair vardığı sonuçları bütün bir insanlık adına vazetmiştir. Böylece kendini merkezde konumlandıran, kendinden olmayana ise ötekileştiren bir söylemle evrensellik iddiasında bulunan Avrupa-merkezci bir sosyal bilim anlayışı geliştirilmiştir" (Kaya, 2017: 1988). Diğer yandan Avrupa merkezci anlayışın gelişmesine daha genel çerçeveden bakacak olursak; 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan süreçte Avrupa'nın siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan yükselişe geçmesi Avrupa merkezci düşünce anlayışının tezahürüdür. Coğrafi keşiflerle beraber yükselişe geçen Avrupa, Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayileşme ile beraber

bilim ve düşünce dünyasında ilerleme kaydetmiş üretim tarzında değişimler olmuştur. İşte bu değişimlerle birlikte “Avrupa merkezli tarih anlayışı, sanayileşmiş Batı Avrupa’nın üstünlüğünü, ekonomik başarıları ve uygarlığı hakkındaki örtük kalıplaşmış bakış üzerine kurulmuştur” (Beritan ve Şimşek, 2011). Başka bir deyişle Said’e (1998:10) göre; “Rönesans’tan itibaren Avrupa’nın kazandığı teknik ve bilimsel alanlarda kazandığı görece üstünlük, Avrupa ile diğer toplumlar arasında asimetrik bir güç ilişkisinin zeminini oluşturmuş ve Avrupa’nın diğer toplumlardan üstün olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu üstünlük fikri de Avrupa’nın hegemonyacılığını motive eden unsur olmuştur” (akt. Kurt).

Avrupa merkezci tarih anlayışı kendini merkezde konumlandırın ve ilerlemeci bir tarih anlayışına sahiptir. Bu ilerlemeci anlayışa göre her toplum Batı’nın kendi deneyimleri üzerinden bir sıralama ile ilerleme kaydedecektir. Hatta daha çarpıcı bir şekilde İslamoğlu (1997)’na göre; “Doğu yokluklar alanı olarak Avrupa’nın üstünlüğünü kanıtlamak için sahnelenmiş oyunda bir figürandır” (Beritan ve Şimşek, 2011:306). Dolayısıyla kendisini merkezde konumlandırın Batı kendisi dışındakileri öne sürdüğü ilerleme çizgisi üzerinden ele alır. Buna göre toplumlar ileri- geri, gelişmiş-geri kalmış, Doğu-Batı veya üçüncü dünya şeklinde sınıflandırılır. Bütün toplumların Avrupa ile aynı ilerleme çizgisinden ilerleyeceğinin düşünülmesi sosyal bilimlere dair bir evrensellik iddiasını da öne sürer. Dolayısıyla tarihte tek bir ilerleme söz konusudur ve bütün toplumların tarihi bu ilerlemeye göre yazılır.

Bu bağlamda bakıldığında Avrupa merkezci tarih yazımına karşı Türk tarihinin kendi özgün tarihini sistemli bir şekilde yazma girişimi ilk olarak Türk Tarih Tezi ile beraber gerçekleşmiştir. Dönemin Avrupa merkezci tarih anlayışının karşısında en eski, en köklü ve en şanlı tarihini yazarak kendi varlığını meşrulaştırmış ve varlığını muhafaza eden bir tarih tezi ortaya çıkmıştır. Tüm bu tezler/teoriler dönemin konjonktüründen ve Avrupa merkezci tarih yazımından bağımsız değildir dolayısıyla nesnel tarih iddiasının yanı sıra her toplumun kendi özneliği ve biricikliğini tezlerle/teorilerle açıklanması açısından bu kitap Türk tarih tezlerinin varlığı açısından azımsanmayacak derece çok teze/teoriye yer vermiş olması bakımından önem arz etmektedir.

Prof. Dr. Ahmet Şimşek’in editörlüğünü üstlendiği “Türk Tarihçiliğinde Tezler / Teoriler” ismiyle Şubat 2020’de çıkan kitap, Türk tarihçilerine ve tarihyazımına yön vermiş birçok tez ve teoriyi derinlemesine incelenmiştir. Kronolojik dizge göz önünde bulundurularak 11 bölümden oluşan kitapta genel Türk tarihi tezlerinden bahsedildikten sonra Osmanlı Tarihi ile ilgili tezlere de ayrıca yer vermesi çalışmaya derinlik katmıştır.

Kitabın birinci bölümünde “Arkeolojiden Antropolojiye Türk Tarih Tezi” başlığıyla Milli Tarih Tezi olarak da isimlendirilen Türk Tarih Tezi’ne yer verilmiştir. Sivrioğlu (2020), tezin neliğine, oluşum sebebine- koşullarına, tezin yerli/ yabancı kaynaklarına, resmiyet kazandığı sürece dair bilgi verdikten sonra tezin bilimsel dayanaklarını okuyucuyla buluşturmuş ve tezi bugünün bilimsel gerçekleriyle karşılaştırarak geçmişe ışık tutmuştur. Teze dair yapılan eleştirileri tezin tamamına dair herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden sahiplenenler ve tezi romantik olarak etiketleyenler olmak üzere sınıflandırmıştır. Her iki düşüncenin arkasında duranlar da tezin hem yazıldığı dönemde hem de günümüz şartlarındaki bilimsel gerçekliğini tartışmamış olmasını eleştirdiğinden dolayı yazar tezin bilimsel gerçekliği üzerinde durmuştur.

Sivrioğlu (2020), tezin yazılma sebebini iki şekilde açıklamıştır: Birincisi, 20. yüzyılda ulusların var olma mücadelesinde ve varlığını muhafaza etmesinde tarih teorilerinin diplomasi ile iç içe geçmesidir. Buna gerekçe olarak yazar Anadolu'nun tarihsel olarak Yunan toprağı kabul edilmesi gibi diplomatik meselelerin yalnızca siyasal zeminde değil bilimsel bir cevap olarak da tarihsel kökene dayandırma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda tezi yazıldığı dönemin dünya düşüncesi/ ruhu ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. İkincisi, tez Osmanlı/Batı tarih yazıcılığına verilmiş tepkinin sonucudur. Dolayısıyla yazar diplomatik meselelerin tek başına etkili olmadığını vurgulamıştır. Türklerin Avrupa merkezli tarihyazıcılığında "Roma'nın yıkılmasına sebep olan Hunlardan başlayarak Osmanlı akınlarıyla devam eden medeniyet yıkıcı atlılar" ve diğer yandan Osmanlı tarihçilerine göre de "...göçebelik sebebiyle medeniyet kuramayan, çapulcu ve kural tanımayan bir topluluk" olarak tanımlanması tezin yazılmasının gereklerindedir. Osmanlı tarihçiliğı açısından bakıldığında tez aynı zamanda kendisinden önceki dönemden radikal bir kopuşu da temsil etmektedir. Türk Tarih Tezi medeniyetin beşiğı olan Orta Asya'yı anavatan olarak kabul etmekte fakat misakı milli sınırlarının pekişmesini desteklemektedir. Dolayısıyla Batı merkezli tarihyazımında medeniyet yıkan ya da kuramayan Türkler, yerini medeniyet yapıcı milllete bırakmıştır. Tüm bu tartışmalar tarih, arkeoloji, antropoloji ve dil bilimi gibi tarihe yardımcı bilimler vasıtasıyla disiplinler arası bir metotla yeni bir ulus devletin inşa edilmesine katkı sağlamıştır. Yazarın sunduğı bilimsel dayanaklar incelendiğinde ise çoğı zaman Batı'ya karşı Batılı kaynaklar kullanılmış olduğu ve bazı çalışmaların orijinallerinin de tahrif edildiğı ifade edilebilir. Tez günümüzdeki geçerliliğini yitirse de tezin üzerine harcanan mesainin İslam Öncesi ve Eski Anadolu Medeniyetleri'ne ilgi duyan kuşağın yetişmesine büyük katkılar sağladığı üzerinde durulmuştur. Tezin teorileriyle ilgili örneklerine çokça yer vermesi özellikle birbiriyle çelişen konulara yoğunlaşması tez üzerine yapılan tartışmalar adına açıklayıcıdır.

İkinci bölümde ise "Teritoryal Tarih Yazımı Bağlamında Anadolu Tarih Tezleri"ne yer verilmiştir. Hacısalioğlu'na (2020) göre; Anadolu tarih yazımı toprak ile ulusun beraber kutsanması üzerine inşa edilmiştir. Anadoluoculara göre vatan sadece üzerinde yaşanan toprak parçası değil uğruna mücadeleler verilen kolektif bir geçmişin ortak paydasıdır. Vatan kavramını anlamlı kılan şey ona yüklenen tarihi, kültürel mazidir. Vatan kavramına dair ortak bir dilin oluşturulması bağlamında tarihi şuur kazandırılmalıdır. Anadoluocuların vatan kavramına dair ortak bir anlam oluşturma çabası tarihsel kader birliğı üzerinden meşru hale getirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Anadoluocuların zihninde farklı yorumlamalara karşılık gelen Anadoluçuluk; Milliyetçi Anadoluçuluk, İslamcı Anadoluçuluk, Hümanist Anadoluçuluk olmak üzere üç farklı şekilde tanımlanmıştır. Milliyetçi Anadoluocular için Malazgirt Savaşı ile beraber başlatılan ortak tarih İslamcı Anadoluocular da yerini İslamiyete geçiş dönemine bırakmıştır. Türklerin İslamiyetten sonra ancak kendi benliklerinin olgunluğa eriştiğini ve medeniyet kurduklarını öne sürmüşlerdir. Hümanist Anadoluocular için ise ırk ya da dinsel birlik yerine Anadolu insanını merkeze alan bir Anadoluçuluk düşüncesi eğilimindedirler. Anadoluçuluk, Türk Tarih Tezi'nden Türk İslam Sentezi'ne geçişte bir köprü vazifesi görmüştür. Anadolu görüşlerin temelde dayanak noktaları Anadolu coğrafyası olmasına rağmen milli, islami ve insani vurgu Anadoluçuluk üzerine farklı yorumları beraberinde getirmiştir. Türk Tarih Tezi ile birlikte İslamiyet öncesi dönemden başlatılan Türk tarihi tüm medeniyetlerin oluşmasına/kurulmasına katkı sağlayan mekân veya zaman üstü öğeleri içeren bir zemine

sahiptir fakat Anadoluocular da ortak paydasını yalnızca Anadolu coğrafyası oluşturmaktadır. Anadolu coğrafyasında yaşayan insanlar temel alındığında heterojen bir nüfus yapısına sahip olan Anadolu coğrafyası Anadolu tezlerle birlikte homojen hale getirilmiş ve Türk milleti bir ırkı sembolize etmekten ziyade aynı coğrafyada yaşayan insanların ortak ismi olmuştur.

Üçüncü bölümde “Türkçü Tarih Görüşü ve Atsız’ın Türk Tarih Tezi” ile Hüseyin Nihal Atsız’ın Türkçü tarih anlayışına yer verilmiştir. Atsız tarihi disiplin dışı bir amaçla ele aldığı için tarih “milli hafızayı uyaran, kolektif bir geçmiş ve milli hatıralar” toplamıdır. Bu kolektif geçmiş aynı zamanda vatan ve millet sevgisini aşılayabildir. Başka bir deyişle geçmiş kendisinden ilham ve örnek alınandır. Atsız’a göre Türk tarihi ve Türk birliği tarih vasıtasıyla idealize edilmeli aynı zamanda birliktelik ve kolektif geçmiş tarihi devamlılık üzerine inşa edilmelidir. Bundandır ki Atsız’ın Türkçü Tarih Tezi’ne göre Türkler yalnızca iki devlet kurmuşlardır: “Tarihin karanlıklarından itibaren başlayarak son çağa kadar gelen ve kaybedilen, yani Türkistan’daki, asıl yurttaki ve ikincisi de XI. yüzyılda kurulup günümüze kadar gelen Önasyadaki” devlettir.

Çalen (2020)’e göre Türkçü tarih anlayışı;

Türk tarihini, Osmanlı tarihi dışındaki zaman ve mekânlarıyla birlikte bir bütün olarak kuşatmak; devlet, hanedan, rejim, din, mezhep, coğrafya gibi herhangi bir değişkenden hareketle Türk tarihinin bölünmesine rıza göstermemek, Türk tarihindeki devamlılığı tutkulu bir şekilde işlemek Türkçü tarih anlayışının hareket üssüdür. Zaman ve mekân planında genişlemenin tabii bir neticesi olarak tarihin kadrosu da genişler. Klasik Osmanlı tarih yazıcılığında birer öteki gibi telakki edilen Cengiz Han, Timurlenk, Şah İsmail gibi isimler böylece birer milli kahramana dönüşür; İran, Türkistan, Hindistan gibi Osmanlı tarihçilerinin pek ünsiyet kurmadıkları coğrafyalar milli tarihin birer kutsal mekânı haline gelir (s.74).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türk tarihi zamansal ve mekânsal olarak genişlemiştir. Başka bir deyişle aidiyet kurulan kimlikler ve coğrafyalar değişmiştir.

Atsız’ın tarih tezi hem geçmişi idealize eder hem de mevcut düzenin muhafaza edilmesine katkıda bulunur. Bu açıdan bakıldığında “Türkler devlet kurma konusunda istikrarsız değillerdir, değişen devletler değil hanedanlardır.” Türkiye Cumhuriyeti’nde ise değişen hanedan ve rejimdir. Buna ek olarak temelde Türkçü dünya görüşüne sahip iki kuram olan Anadolu Tarih Tezi ile Atsız’ın tarih tezi arasındaki benzerlik ve farklılıklara da dikkat çeken Çalen (2020), tarihte devamlılık hususunda ortak noktalara sahip olsalar da Anadoluocular Türk Tarihi’ni Anadolu coğrafyasından ibaret sayarak 1071’i, Atsız ise 1040 tarihini temel alır. Buna ek olarak her iki tezin de romantik öğelere sahip içeriği ortak noktaları olarak ifade edilebilir. Türk Tarih Tezi kendisinden önceki dönemden bir kopuşu ifade ederken Atsız’ın tezine göre ise tarihsel bir devamlılık söz konusudur.

Dördüncü bölümde “Soğuk Savaş Dönemi Tarihçiliği ve Türk-İslam Sentezi Perspektifi” ile Türk Tarih Tezi’nden sonraki süreci kapsayan yıllarda yaşanan ayrımlardan biri olan Eski Türklerin İslamiyet’i kabulünü ele alan ve Türk İslam Sentezi’ne evrilen süreçtir. Sovyet Rusya’ya karşı milliyetçi ve İslamcı cephele komünizmle mücadele etmek gibi ortak bir paydada buluştuğundan her iki cephenin birbirine yaklaştığı ifade edilebilir. Soğuk Savaş koşullarında komünizmin dinsizlik tehlikesi oluşturacağını düşünen milliyetçi muhafazakar

kesimler, komünizmin yayılan ideolojisinin yerini doldurabilecek tek motivasyonun tarih şuurunu olduğunu düşünmekteydiler. Bundan dolayı tarih siyasi bir misyon olarak kullanılmıştır. Genel olarak sentezci görüşün kapsamına bakıldığında Türklerin İslamiyeti kabul ettikleri sürece daha fazla vurgu yapılmıştır. Türk Tarih Tezi'ndeki İslamiyet öncesi Türklere yapılan vurgu Türk İslam Sentezi ile birlikte Türklerin İslamiyeti kabul ettiği sürece doğru evrilmiştir. Anadolu medeniyetlerinin Türklükle bağını kuran anlayışın dışında İslamiyeti kabul eden ilk Müslüman Türk imparatorluğu olan Büyük Selçuklu, sentezci görüşün temel ilgi alanıdır. Buna ek olarak da Selçukluların devamı olan Osmanlıları Cumhuriyet ve Kemalist devrimlerinin temellerinin atıldığı tarihsel bir miras olarak kabul etmektedir. Örnek (2020), İslamiyet ve milliyetçiliği aynı zeminde eriten, İslamiyet'in kabul edilmesiyle beraber diğer Müslüman devletlerden daha farklı bir statüde olduğu düşüncesini taşıyan tarihyazımına dair örnekler vermiştir. Buna ek olarak Türk İslam Sentezi'nin tarih ders kitaplarındaki değişim ve sürekliliğine de dikkat çekerek yalnızca teoride kalmadığını pratikte de ders kitaplarında yerini aldığına dair örnekler mevcuttur. Bu örneklerden en çarpıcı olanlarından bir tanesi ise tarih ders kitaplarındaki İlk Müslüman Devletleri başlığının Türk Müslüman Devleti olarak değiştirilmesidir. Böylece İslamiyet ve Türkcülük bağdaştırılarak ders kitaplarında da yerini almıştır.

Beşinci bölümde "İ'lâ-yı Kelimetullah , Nizam'ı Alem, Kızıl Elma ve Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi" başlığıyla, İ'lâ-yı Kelimetullah, Nizam'ı Alem, Kızıl Elma ve Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi kavramlarını ele alan Alican(2020) her birinin "Türklerin tarihlerinin ilk dönemlerinden beri dünyaya hakim olma idealine sahip oldukları" görüşüne dayandığını ve bu siyasi görüşe dayanarak Türklerin geçmişte birçok imparatorluk kurduğunu ifade eder. Her kavram Türk tarihinin farklı dönemlerine atıfta bulunur. Kut anlayışı ile Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olma, İslamiyet'in kabulüyle Allah'ın dinini yücelterek onu yaygınlaştırma, Osmanlı ile beraber bu düşüncenin Nizam-ı alem'e evrilmesinden ve Türk İslam fetihlerinin sınırsızlığını içeren hayal edilen ülkenin fethi düşüncesiyle de Kızıl Elma'dan bahseder. Yine Osman Turan ile özdeşleşmiş olan Türk cihan hâkimiyeti mefkuresi'nin de yayılma ve dünyaya nizam verme düşüncesiyle bağdaştığını ifade etmiştir. İçerik olarak farklılıkları barındırmasına rağmen yazar aslında hepsinin dayanak noktasının dünyaya hâkim olma/yayılma olduğunu ve bu düşüncenin tarihsel süreç içinde kesintisiz devam ettiğini vurgulamıştır.

Altıncı bölümde "Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ve Türk Tarihçiliğine Yansımaları" başlığında ATÜT'ün genel bir tanımlaması yapılmış ve muhtevası belirtilmiştir. Özcan'ın (2020) özetlemesinden yola çıkarak ATÜT "Asya'da kendine özgü bir üretim sistemi ve mülkiyet ilişkisi olduğunu ve dolayısıyla Asya'da Batı Avrupa'da gerçekleşen iktisadi gelişimi sağlayan etkenlerden farklı dinamikler olduğu iddiasına dayanır." Marksist literatür içinde yer alan ATÜT Batı dışında kalan toplumların geçmişi ve bugünü arasında bağlantı kuran bir yaklaşım olarak ele alınmıştır. Bu bölümde ATÜT'E karşı geliştirilen karşı tezlerden feodalizme ve tartışmalarına da yer verilmiştir. Genel itibarıyla Marks'ın toplumların iktisadi ve üretim yapılarına dayanan ATÜT Doğu toplumları ile Batı toplumlarını karşılaştırması üzerine kuruludur. Temelde Batı toplumlarının üretim yapıları üzerinden oluşturulan literatürde Doğu toplumlarının kıyaslama sonucu Asya Tipi Üretim Tarzlarına sahip oldukları ve Batı'ya kıyasla geri kalmış ya da az gelişmiş oldukları vurgulanır. Buna göre Asya toplumlarının farklı bir tarihsel ilerlemesi söz konusudur fakat bu farklılık çeşitlilik olarak değil de geri kalmışlığın göstergesi olarak olumsuzlanmıştır. Tüm bu tartışmalar, Asya toplumlarında özelde Osmanlı-

Türk toplumunda iktisadi faaliyetlerin Batı'dan farklı olmasının altında yatan temellere yönelmiştir. Bu bağlamda bakıldığında Behice Boran, ATÜT karşısında geliştirilen feodalizm ile ilgili Osmanlı'da feodal bir yapıdan bahsedilemeyeceği kendisine özgü bir toplum yapısı olduğu için feodal olarak değil merkezi feodal olarak tanımlanmasını uygun görmüştür.

Marks'ın Doğu toplumlarına dair aşırı genellemeler yapması Osmanlı- Türkiye toplumlarının da bu genellemelere dahil olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Burada Osmanlı ve Türkiye'nin birbirinin devamı olarak toplum yapılarında sürekliliği barındırması açısından benzerlik kurulmuştur. Baykan Sezer' e göre her toplumun deneyimleri birbirinden farklı ve kendisine hastır. Aynı zamanda bir toplumla ilgili herhangi bir yargıya varabilmek için o toplumun çağdaşlarıyla olan etkileşiminin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Sezen, toplumlara dair yapılan genellemeleri karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. 1960'lı yılların konjonktürüyle beraber bu tartışmaların ortaya çıkması dönemin sosyologlar ve iktisatçıları tarafından ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Baykan Sezer'in mevcut tartışmalarla ilgili açıklaması durumu daha doğru izah etmektedir:

1960'larda sürdürülen tartışmalara katılımımızda iki amaç bulunuyordu. Bir yanda Türk toplumu olarak kişiliğimizi, özgünlüğümüzü savunmak, öte yanda ise kişiliğimize yöneltilecek suçlamaları yanıtlamak, çürütmek çabasındaydık. Kendi özgünlüğümüzü kanıtlayarak dünya gelişmelerinde kendimize ait sözümüzün olduğunu savunuyor, özellikle kendi toplumumuzu, kendi ülkemizi ilgilendiren konularda söz sahibi olmak istiyorduk (Özcan,2020, s.151).

Sezen'in açıklamalarından yola çıkarak söylenebilir ki 1960 ve 1970 yıllarda Osmanlı-Türk toplumu ile ilgili az gelişmişlik, 3. Dünya ülkeleri, ATÜT gibi tartışmaların Avrupa merkezci bir yaklaşımla ele alındığını vurgular. Tarihsel süreklilik bağlamında Osmanlı- Türk toplum yapısı ile ilgili tartışmalarda toplumların kendine özgü yapıları dikkate alınmaksızın ele alınmış olması bu konu karşısında bir savunma içgüdüsünü de beraberinde getirmiştir.

Yedinci bölümde "Barbarların Sosyalizmi, Az Gelişmişlik ve Kapitalizm: Doğan Avcioğlu ve Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezleri" başlığı ile ele alınan bölümde Doğan Avcioğlu ve Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşlerine dayanan tarih tezleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda her ikisinin de sol düşünce içinde tarihe veya tarihyazımını yeniden değerlendirmeleri açısından önem atfedilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'la beraber ABD'nin kapitalizmi karşısında Sovyet Rusya'nın sosyalizmi var olma/ yayılma mücadelesi içinde olmuştur. Anti emperyalist yaklaşımlar sosyalizme yaklaştırmıştır. Ülkelerin sosyo-ekonomik kökenlerinin ancak tarihte aranması gerektiğine dair bazı yaklaşımlar öne süren Kıvılcımlı ile Avcioğlu'nun tarih tezleri ele alınmıştır.

Hikmet Kıvılcımlı Tarih Tezi'nde medeniyetlerin kuruluş ve yıkılış yasalarını araştırmaktadır. Barbarlık ve medeniyet üzerinden konuyu ele alan Kıvılcımlı tarihsel dönemlendirmeleri bu iki kavram üzerinde yapmıştır. Ona göre tarihsel süreçler medeniyet çerçevesinde ele alındığı için medeniyet öncesi dönemin tarihe yaptığı katkısı üzerinde durulmamıştır.

Avcioğlu'nun tarihe yaklaşımı kalkınma sorunu üzerinden belirlediğini ifade eden yazar Avcioğlu'nun sosyalizmi benimseme nedeninin az gelişmiş ülkeler için en uygun yol olduğunu

düşündüğü içindir. Avcıoğlu 1960'larda tartışma konusu olarak gündeme gelen Asya Tipi Üretim Tarzı veya Feodal Üretim Tarzı (FÜT)'nin Osmanlı'nın üretim tarzını tanımlamasında eksik kalacağı düşüncesini savunmuştur. Avcıoğlu'na göre Osmanlı, 19. yüzyıldan önceki süreçte Batı'dan geri kalmıştır. Buna ek olarak Osmanlı'nın kapitalistleşme sürecinin yarı sömürgeci bir hal aldığını belirtmiştir. Kıvılcımlı'nın tezinde barbarlık ve medeniyet üzerinden süren tartışmaların yerini Avcıoğlu'nda gelişmişlik ve kalkınma sorunu almıştır. Temelde yer alan düşünce ise; her ikisinin de Avrupa merkezci yaklaşımlara alternatif yaklaşımlar bulmaya çalıştığı olarak ifade edilebilir.

Sekizinci bölümde "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Dair Tezler" bölümünde ise yazar Öz; Gibbons, Köprülü, Wittek ve Halil İnalıcık'ın Osmanlı kuruluşuna dair tezlerini ele alarak bu yazarların kuruluşla ilgili teorilerinin eleştirilerine yer vermiştir. Bu bağlamda Gibbons'un Osmanlıların Yunan ve Balkanlı Slav mühtedilerle Türklerden bir araya gelen yeni bir ırk olduğunu -bu karışımdaki en önemli unsur Hristiyanlık- bu karışım sayesinde Bizans idari geleneklerinin varisi olarak varlığını devam ettirebildiği teorisine yer vermiş ve İslamiyetin Osmanlılar tarafından sonradan kabul edildiğini ifade etmiştir. Bu açıdan Gibbons Osmanlı'nın kuruluşunda Avrupa etkisini ön plana çıkarmıştır. Yine itici güç olarak gazayı ele alan Paul Wittek'in tezine yer verilmiştir. Köprülü ve İnalıcık'ın Osmanlı kuruluşuna dair tezlerine de yer veren yazar kuruluşuna dair tezlerin farklı disiplin alanlarında yararlanarak devam ettiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda kuruluşla ilgili teoriler bazen birbirinin devamı ya da eleştirisi olarak yer almıştır. Bu bölümde kuruluşla ilgili tezlerin karşısında geliştirilen diğer tezler de ele alınmıştır.

Dokuzuncu bölümde "Osmanlı Gerileme Paradigması Üzerine Eleştirel Bir Analiz" başlığıyla oluşturulan yazıda gerileme paradigması üzerinde durulmuş ve çizgisel tarih perspektifine dikkat çekilmiştir. Modernleşmenin ölçülebilir olduğu iddiası Batı'nın yaşama pratikleri üzerinden değerlendirildiğinde ikilikleri (az gelişmiş-gelişmiş/ modern- geleneksel) ve Batı'yı merkeze aldığı için kıyaslamaları meydana getirir.

Yazar gerileme paradigmasını modernleşme teorisi ve nasihatnameler bağlamında ele almıştır. "Modernleşme teorisi, Batı medeniyetinin üstünlüğünü açık ya da örtük olarak merkeze alan bir tarih okumasının ürünüdür. Bu açıdan, modernleşme teorisi, çizgisel-ilerlemeci bir tarih okumasını öngörür." Başka bir deyişle Batı'nın deneyimleri üzerinden kurgulanan, kıyaslanan gerilemiş, bozulmuş bir devletin varlığına dair bir bakış açısı söz konusudur. Bunun yanı sıra yazar tek başına modernleşme teorisiyle gerileme paradigmasının açıklanamayacağını öne sürerek nasihatnamelerin ve ahlak risalelerinin de bu anlamda etkili olduğunu açıklar. Nasihatname müelliflerinin de İbn Haldun'un Mukaddimesi'nden etkilendiğini dolayısıyla altında yatan düşüncenin de devletin gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinin sırasıyla yaşanacağıdır. Yaşlanma sürecinin mümkün mertebede sağlıklı geçirmesi ya da ömrünün uzatılması gerekmektedir. Genel olarak Kanuni dönemi ideal olan dönemdir yani devletin altın çağını yaşadığı dönemdir. Bu dönemden kopma ya da uzaklaşma yaşandıkça altın çağ sona emiş ve nizam bozulmuştur. Bu bağlamda yazara göre gaza ideolojisini merkeze alan imparatorluğun askeri gücüne odaklanması olumlu gelişmelerin gölgede kalmasına sebep olmuştur. Yazar devletin tüm alanlarında eş zamanlı gerilemenin

gerçekleşemeyeceğinin mümkün olmadığını belirterek Avrupa merkezci bu bakış açısını eleştirir ve aşırı genellemelerden kaçınılması gerektiğini ifade eder.

Onuncu bölümde “Türk Modernleşmesinin Tarihyazımında Devamlılık, Kopuş ve Eleştiri Vurguları” başlığı Osmanlı modernleşmesi ve cumhuriyet modernleşmesi kavramlarını süreklilik bağlamında ele almıştır. Buna ek olarak modernleşmeye dair yapılan eleştirileri de üç başlık altında toplamıştır. Bu açıdan eleştirilerin temalaştırılması konunun anlaşılması açısından açıklayıcı olmuştur. Bunların ilki Türk modernleşmesini ayırım yapmadan bir devamlılık olarak algılayanlar, ikincisi kültürel yabancılaşma açısından modernleşmeyi eleştiren milliyetçi muhafazakâr düşüncedir. Modernleşmeyi Batı’nın bütün değerlerinin benimsenmesi yanlışlığı üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre modernleşme yanlış anlaşılmalıdır asıl olması gereken Batı’nın yalnızca tekniğinin alınması gerektiğidir. Üçüncü eleştiriler ise modernleşmeyi ayırmayarak Osmanlı ve Cumhuriyet için Batı’ya bağımlılığı geliştirdiğini öne sürenlerdir. Yazar ise tüm eleştiri ve düşüncelere yer verdikten sonra sonuç kısmında Cumhuriyet modernleşmesinde Osmanlı’nın birikiminin olduğunu ancak kendi içinde de belli açılardan da -milli egemenlik, uluslaşma ve laikliği içinde barındırması bakımından- Osmanlı modernleşmesinden ciddi bir kopuş olarak değerlendirmiştir.

On birinci bölümde “Osmanlı- Türk Tarihyazımında Garbiyatçı Yaklaşım” başlığıyla ele alınan bölümde ise İslamcılık, Türkçülük ve muhafazakâr ideolojilerinden beslenen Garbiyatçı söylemin örneklerine yer verilmiştir. Reyhan ve Aksoy (2020)’a göre; “19. yüzyılda Avrupa’nın iktidar gücüyle merkez konumuna gelmesi, doğal olarak başka merkezlerin oluşturulmasını sağlamıştır. Şarkiyatçılığın kavram karşıtı olarak Garbiyatçılık, Avrupa’nın ötekisi olma konumunu ve bu konumunun içeriğini oluşturan tanımları kabul etmektedir. Bu anlamda, Garbiyatçılık, Şarkiyatçılığın ben’den ötekine yönelen bir savunma psikolojisidir.” (s.301). Buna mukabil maddeci Batı karşısında maneviyatı yüksek Doğu, bilimsel açıdan üstün olan Batı karşısında kültür ve ahlaki açıdan üstün Doğu anlayışını kapsayan görüşler bu bölümde yer alan temel düşüncelerin içeriğini oluşturur.

Aydınlanma çağının akli kutsaması Doğu ile Batı arasındaki ayrımını netleştirir. Garbiyatçılar, akli kutsayan pozitivist bakışın karşısına anti-pozitivist ve salt aklın yetersizliğini vurgulayan düşünceye yönelir. Başka bir deyişle Şarkiyatçılar ve Garbiyatçılar kendi varlıklarının üstünlüklerini biz’in karşısında ‘öteki’yi konumlandırarak/kıyaslayarak tanımlamaya çalışmışlardır. Şarkiyatçıların akıl ve maddeci bakış açısı yerine akli ikinci planda tutan ve manevi değerleri yükselten bir bakış açısı yerini alır. Buna ek olarak İslamcılık, Türkçülük, Muhafazakarlık bağlamında Garbiyatçılık ele alınmıştır. Garbiyatçı yaklaşımların tarihyazımına dair beslendiği bu üç ideolojinin içeriği şöyledir; İslamcılara göre Doğu’nun Batı karşısındaki geri kalmışlığı ahlaki açıdan Doğu’nun üstünlüğü üzerinden aşılmaya çalışılmıştır. Doğu’nun İslami özünden hareketle Batı’nın yalnızca teknik ilerlemişlik kısmından istifade edilmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. Türkçülük ideolojisinde İslamcılarla ve Muhafazakarlıkla ortak paydada birleşmiş ve Batı’nın “öteki” konumu ise aynı şekilde ahlaki açıdan geride kalmış fakat teknik olarak ilerlemiş olmasıdır. Üç görüşte de baskın olan düşünce Doğu’nun özünde iyi olanı, ideal olanı barındırdığı, ahlaki açıdan üstünlüğü Batı’nın bu özden etkilendiği üzerinde durularak öze dönüşün önemli olduğunun altı çizilmiştir. Hatta pozitivistin akli ön plana alması aklın tek başına yeterli olamayacağı görüşünden hareketle

Batı'nın akıl üstünlüğü hafifletilmeye çalışılmıştır. Yazar bölümün tamamında Tanzimat dönemiyle başlayan modernleşme hareketlerinin içten gelen bir irade ile olmadığı düşüncesinden hareketle ele almıştır.

Kitap şekil açısından değerlendirildiğinde; her bir bölümün içerisinde teori/tezin mimarı kabul edeceğimiz bahsi geçen yazarlara ve yazarların eserlerine ait görsellere yer verilmiş olması okuyucunun yazar ve eserlere dair görsel hafızasına katkı sağlamıştır. Her bir bölümün sonunda okuma önerileri okuyucunun konu ile ilgili bilgisini derinleştirmesine katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Alican, M. (2020). İ'lâ-yı Kelimetullah, Nizam'ı Alem, Kızıl Elma ve Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.117-135). İstanbul: Yeni İnsan.
- Beritan, F. ve Şimşek, A. Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin izleri. V.Engin ve A. Şimşek (Edt.), *Türkiye'de Tarihyazımı* (s.301-314). İstanbul: Yeditepe.
- Çalen, M. K. (2020). Türkçü tarih görüşü ve Atsız'ın Türk Tarih Tezi. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.73-91). İstanbul: Yeni İnsan.
- Gencer, S. (2020). Barbarların sosyalizmi, az gelişmişlik ve kapitalizm: Doğan Avcıoğlu ve Hikmet Kıvılcımlı'nın tarih tezleri. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s. 159-197). İstanbul: Yeni İnsan.
- Hacısalihoğlu, F. (2020). Teritoryal tarih yazımı bağlamında Anadolu tarih tezleri. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.43-73). İstanbul: Yeni İnsan.
- Kaya, İ. (2017). Sosyolojik düşüncede Avrupa-merkezcilik, ötekileştirme ve oryantalist söylem üzerine post-kolonyal bir okuma ve eleştirisi *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (3): 1973-2008.
- Kurt, V. (2012). Siyaset odaklı bir sosyal bilim yaklaşımı: Avrupamerkezcilik. *İSZU Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.1 (1), ss.6-19.
- Örnek, C. (2020). Soğuk savaş dönemi tarihçiliği ve Türk-İslam Sentezi perspektifi, A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.91-117). İstanbul: Yeni İnsan.
- Öz, M. (2020). Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair tezler. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.199- 227). İstanbul: Yeni İnsan.
- Özcan, U. (2020). Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) ve Türk Tarihçiliğine yansımaları. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.135- 159). İstanbul: Yeni İnsan.
- Reyhan, C. ve Aksoy, C. (2020). Osmanlı-Türk tarihyazımında garbiyatçı yaklaşım. A. Şimşek (Edt.), *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler* (s.277- 304). İstanbul: Yeni İnsan.